

70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*

Den genomsnittliga tillväxttakten för den svenska ekonomin har under de senaste hundra åren varit högre än i något annat land. Sedan mitten av 1960-talet har emellertid förutsättningarna för den industriella utvecklingen väsentligt förändrats. Den ökade ekonomiska integrationen bland västvärldens industriländer och de nya industriländernas ökade roll har medfört att Sveriges teknologiska försprång krympt. Pris- och kostnadsskillnader har kommit i förgrunden på ett helt annat sätt än tidigare.

Det har gått dåligt i den svenska ekonomin de senaste åren. Som framgår av figur 1 minskade tex industriproduktionen i Sverige 1975–78 under det att den minskade i OECD-området som helhet endast under 1974–75 för att därefter öka. Även om det från och med hösten 1978 har börjat vända uppåt i den svenska ekonomin, finns det anledning att varna för en alltför optimistisk syn på de närmast framförliggande åren (se tex Dahmén [1979]).

Det finns flera förklaringar till 70-talets ekonomiska kris i Sverige. Bland kortsiktiga faktorer kan nämnas den internationella konjunkturutvecklingen och den svenska kostnadsutvecklingen 1975–78. I den debatt som förts har dessa faktorer kommit att dominera. Bland mera långsiktiga faktorer kan urskiljas dels sådana som har att göra med den under 1970-talet minskade funktionsdugligheten hos den svenska blandekonomin (dessa faktorer har bl.a. behandlats av den Särskilda Näringspolitiska Delegationen [1979]), dels försämringar i de ytt-

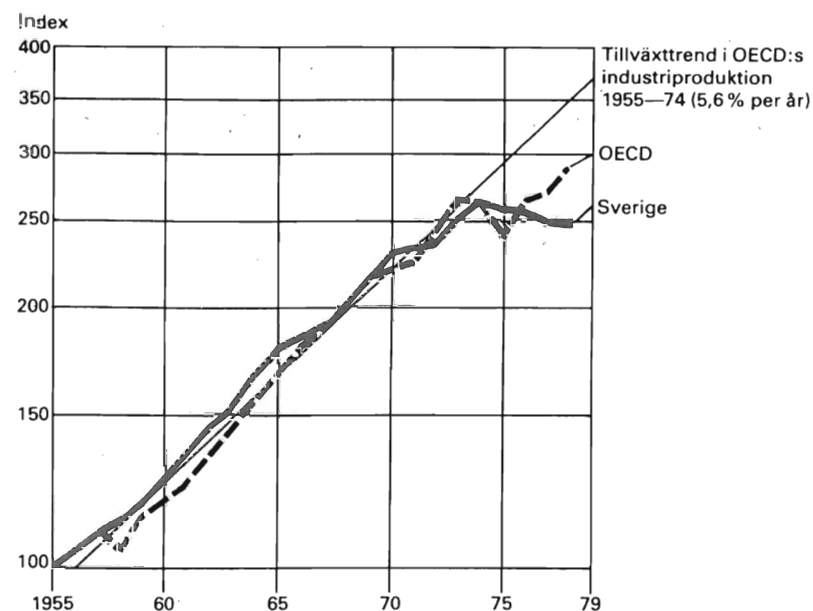
re betingelserna för ekonomisk tillväxt, vilka vi bara delvis själva kan påverka. Det är endast dessa senare faktorer som behandlas i denna artikel.

Historiskt perspektiv

För att få perspektiv på utvecklingen under 1970-talet kan man studera den ekonomiska tillväxten i Sverige längre tillbaka och i internationell jämförelse. Den svenska ekonomins tillväxt, uttryckt i BNP/capita, har varit mycket snabb internationellt sett under hela vår industriella historia. Enligt tabell 1 har den långsiktiga tillväxttakten, mätt på detta sätt, varit en halv procentenhet högre i Sverige än i något annat industriland i mer än

* Artikeln bygger på en nyligen publicerad bok som utarbetats vid Industriens Utredningsinstitut i samarbete med Ingenjörsvetenskapsakademien: Carlsson, Dahmén, Grufman, Josefsson, Örtengren, (1979) *Teknik och industristruktur – 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*. IUI, IVA, Stockholm 1979.

Figur 1. Industriproduktionens utveckling i Sverige och OECD 1955–1978 och prognos för 1979

Index 1955 = 100

Anm: Siffrorna för 1978 är preliminära. Prognoserna för 1979 är gjorda av OECD.

Källor: Nationalräkenskaper: OECD. Main Economic Indicators: OECD, Economic Outlook, December 1978.

hundra år. Vilka är orsakerna till detta förhållande?

I figur 2 visas tillväxttakten av BNP/capita i Sverige 1871–1979 i form av glidande femårs- och tjuogoårsmedeltal. Under hela perioden har den genomsnittliga tillväxttakten varit 2,5% per år. Som framgår av diagrammet är det den höga tillväxttakten under 1930–1960-talen som dragit upp genomsnittet för hela perioden. Under 1970-talet har tillväxten åter fallit väsentligt under genomsnittet.

Internationell jämförelse

Om man studerar motsvarande utveckling i andra länder och jämför med den svenska, finner man följande: Den svenska tillväxttakten låg högre än den i USA, Storbritannien och Tyskland från

ca 1890 fram till Första världskriget. 1920-talskrisen blev djupare i Sverige än i de andra länderna (med undantag av Storbritannien). Under 1930-talet och fram till Andra världskriget hade vi ungefär samma tillväxttakt som Tyskland och Storbritannien, medan 1930-talskrisen i USA blev både djup och långvarig. Under den andra hälften av 1940-talet och de första åren på 1950-talet hade Sverige den snabbaste tillväxt någonsin under en period av motsvarande längd, medan produktionen föll mycket starkt i de övriga länderna. Genom den snabba återhämtningen i Västtyskland kom tillväxttakten där att under 1950-talet kraftigt överstiga den svenska, medan vi ända fram till 1970 bibehöll en snabbare tillväxt än Storbritannien och USA.

Tabell 1. Den svenska ekonomiska utvecklingen 1870–1976 i internationell jämförelse
Procent per år

Länder	BNP	BNP/ capita
Frankrike	2,0	1,8
Västtyskland	2,6	2,0
Italien	2,3	1,6
Norge	2,8	2,0
Storbritannien	2,9	1,5
USA	3,6	2,0
Kanada	—	—
Sverige	3,0	2,5

Källor: Maizels, A., *Industrial Growth and World Trade*. Cambridge 1965; s. 533.
OECD- och FN-statistik.

En översikt av utvecklingen sedan 1920-talets slut ges i *figur 3*. Där visas att den svenska industriproduktionen under 1930-talet ökade betydligt fortare än genomsnittet för omvärlden (där den djupa depressionen i USA spelade en stor roll). Det försprång som då skapades har sedan under efterkrigstiden gått förlorat. Som framgår sjönk den svenska industriproduktionen i förhållande till omvärlden kraftigt efter Koreakonjunkturen, utvecklades därefter i stort sett parallellt fram till 1960-talets mitt och har sedan sjunkit ytterligare, framför allt efter 1974.

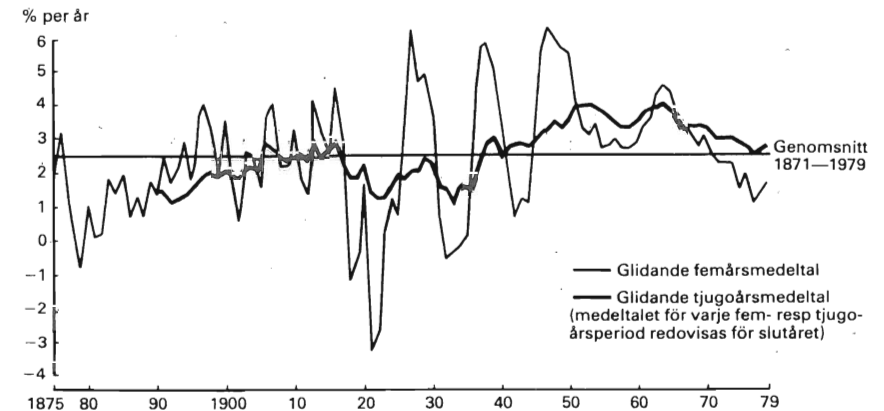
”Tillväxtpuckeln” 1945–53

Tillväxttakt har sålunda varit hög i de flesta industriländer under efterkrigstiden. För Sveriges vidkommande är det i första hand ”tillväxtpucklarna” 1945–53 och 1959–69 (se de glidande femårsmedeltalen i *figur 2*) som behöver förklaras. Vad beträffar den förra perioden måste fördelen av en oförstörd produktionsapparat och det uppdämda konsumtions- och investeringsbehov som fanns i den svenska ekonomin efter kriget ha spelat en väsentlig roll. De svenska industriinvesteringarna ökade snabbare än någonsin mellan 1946 och 1950. Den

svenska kronan kom genom devalveringen 1949 att bli undervärderad. Det rådde en säljarens marknad för svenska varor, vilken dock i någon mån motverkades av att mottagarländernas betalningsförmåga var låg. Priserna på trävaror och pappersmassa fördubblades respektive tredubblades mellan 1946 och 1951. Malm- och stålpriserna utvecklades på liknande sätt. Dessa varor svarade tillsammans vid denna tid för 60% av den svenska exporten och nära 30% av industrisystemets sättningen. Efter att redan under mellankrigstiden ha haft en snabb ekonomisk tillväxt, i motsats till många andra länder, hade Sverige börjat hämta in det tekniska försprång som USA hade på de flesta områden. Sverige låg fortfarande långt efter USA i tekniskt avseende men hade efter krigsslutet en särställning i Europa vilken förstärktes genom de stora investeringarna. Alla dessa faktorer bidrog till att ge den svenska industrin en hög lönsamhet och en mycket stor internationell konkurrenskraft.

De gynnsamma omständigheterna kulminerade i samband med råvaruboomen under Koreakonjunkturen. Därefter började priserna på de svenska råvarorna falla i förhållande till priserna på andra industrivaror. Den industriella återupp-

Figur 2. Tillväxttakt av BNP/capita i Sverige 1871–1979, % per år

Källor: 1871–1949: Johansson, O. *The Gross Domestic Product of Sweden and Its Composition 1861–1955*. Stockholm Economic Studies. New Series VIII. Stockholm, 1967. 1950–1978: SCB, *Nationalräkenskaper* 1979: Konjunkturinstitutets prognos.

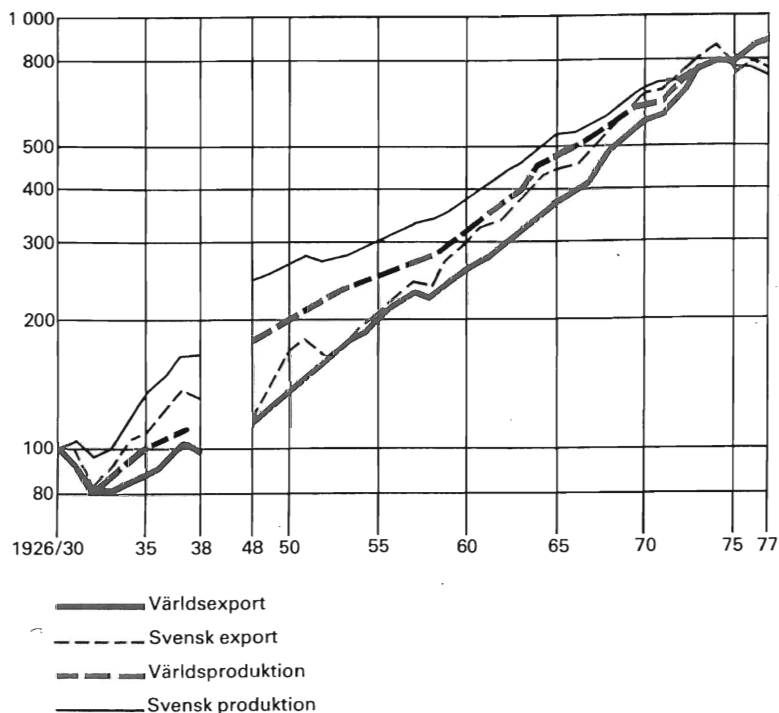
byggnaden efter kriget hade kommit igång i Europa, medförande moderna produktionsanläggningar och därmed ökad konkurrens. Den internationellt svaga konjunkturen, valutaregleringarna, importrestriktionerna och de allmänna omställningsproblemen vid övergången från hemmarknadsorienterad till mera utrikeshandelsorienterad produktion i många länder medförde dock en svag tillväxt vid mitten av 1950-talet.

”Tillväxtpuckeln” 1959–69

I samband med den internationella konjunkturuppgången 1958 och avvecklingen av bl a byggnadsregleringarna och den 12%-iga investeringsavgiften kom de svenska investeringarna igång. Den investeringsuppgång som därmed inleddes varade fram till 1963 och blev mycket kraftig. De höga vinsterna från Koreaboomen plöjdes nu i stort sett ner i de sektorer där de uppkommit. En kraftigt bidragande faktor var den väg av handelsliberalisering som inträffade i Europa i samband med att valutareglering-

arna togs bort och förhandlingar om EEC och EFTA fördes. Sveriges medlemskap i EFTA och tillkomsten av EEC kom att medföra dels en kraftig strukturomvandling på hemmaplan, dels starkt ökande utlandsinvesteringar. Den strukturomvandling som föranleddes av den ökade handelsliberaliseringen, främst inom EFTA, och de ökade industriinvesteringarna 1958–63, som delvis sammanhängde därmed, mognade ut under första hälften av 1960-talet. Således nådde totalproduktivitetens årliga ökningstakt (den sk restposten eller teknikfaktorn, dvs den del av en produktionsvolymökning som inte förklaras av ökade insatser av arbetskraft och kapital) det högsta absoluta värdet någonsin i den svenska industrins historia efter att i stort sett ha ökat ända sedan 1870. Resultatet blev en mycket snabb ekonomisk tillväxt i Sverige under första hälften av 1960-talet. Industriproduktionen ökade med 7% per år. Den svenska konkurrenskraften var stor, vilket bl a antydts av att den svenska industrivaruex-

Figur 3. Utvecklingen av världsexporten, världsproduktionen, den svenska exporten, och den svenska produktionen av industrivaror 1926/30–1977

Index 1926/30 = 100. Semilogaritmisk skala

Anm: För världsexporten och världsproduktionen saknas uppgifter för åren 1949–1952.

Källor: *International Financial Statistics*. IMFF 1978. *U N Yearbook of Industrial Statistics*, Vol. I (General Industrial Statistics). 1975, s 666. Carlsson, B. & Sundström, Å. *Den svenska importen av industrivaror från låglöneländer*. IUI, Stockholm 1973. Lundberg, E. *Konjunkturer och ekonomisk politik*. SNS. Stockholm 1953.

porten ökade snabbare än världsexporten av industrivaror (se figur 3) fram till 1965, trots att världsexporten svällde på grund av det ökade handelsutbytet i samband med den ökade integrationen. De faktorer som börjat verka i negativ riktning redan efter Korea-boomen var ännu inte tillräckligt starka för att hålla tillbaka utvecklingen.

Men mot slutet av 1960-talet sjönk tillväxttakten. Råvarupriserna fortsatte att

falla i förhållande till andra priser, en utveckling som inletts redan under Koreakonjunkturen. Delvis till följd av de sjunkande kostnaderna för sjötransporter med stora, snabbgående bulkfartyg började leveranser av pappersmassa från västra Kanada och sydöstra USA konkurrera på den västeuropeiska marknaden, dit Sverige levererade större delen av sin avsalumassa. Nya järnmalmsgruvor öppnades, särskilt i Brasilien och

Australien, där brytningskostnaderna för högkvalitativa malmer i kustbelägna dagbrott var mycket låga. De sjunkande transportkostnaderna gjorde dessa malmer alltmer konkurrenskraftiga även på den västeuropeiska marknaden. Rent fysiska begränsningar gjorde att det i praktiken inte var ekonomiskt möjligt att ytterligare väsentligt öka den svenska malmbrytningen, varför den svenska järnmalmen förlorade marknadsandelar på världsmarknaden.

Den japanska industrin hade börjat växa starkt redan under 1950-talet. Till en början dominerade arbetsintensiva branscher som teko och leksaker, men sedan kom den japanska industrin att mera inriktas mot utvecklingsblocket stål-varv-bilindustri – precis som i Sverige. Den svenska stålindustrin, som expanderade kraftigt i samband med utbyggnaden av handelsstålverken i Oxelösund och Luleå, fick se sin konkurrenskraft försämrad redan omkring 1960. En allvarlig varvskris inträffade under 1960-talets andra hälft.

Den svenska tekoindustrin, som var stor före kriget, blev överdimensionerad under senare delen av 1940-talet och fick sedan under Korea-boomen se sina relativpriser kraftigt sänkta. Under 1950- och 1960-talen utsattes den för allt hårdare konkurrens, inte minst från låglöneländer som Hongkong, Portugal och Jugoslavien, sedermera från Sydkorea, Taiwan, etc. Andra arbetsintensiva branscher fick så småningom liknande konkurrens, tex metallmanufaktur och andra enklare verkstadsprodukter.

Mot slutet av 1960-talet sjönk industriinvesteringarnas tillväxttakt. En stor del av omstruktureringen till följd av handelsliberaliseringen var genomförd. Teknikfaktorns absoluta storlek minskade, men den minskade ökningstakten för industriinvesteringarna och minskningen av industrisysselsättningen medförde att dess relativa bidrag ökade. Över 90 % av produktionsvolymökningen i industrin

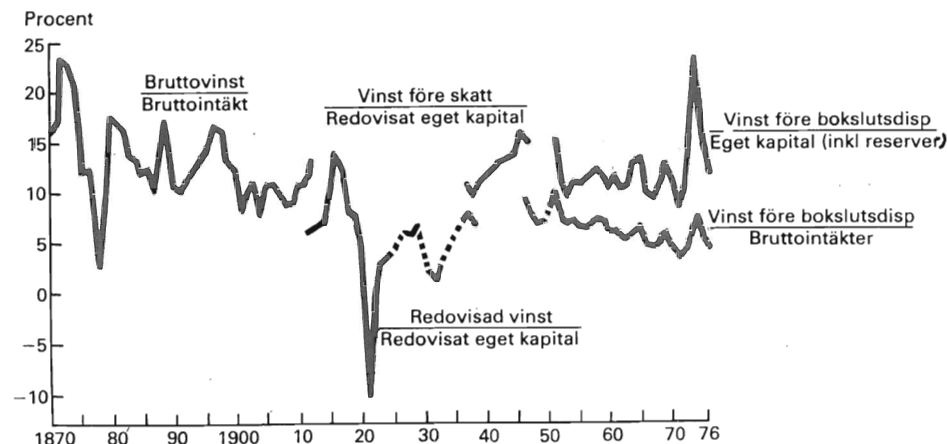
under det senaste decenniet är hänförlig till teknikfaktorn.

Den teknologiska fronten

I en enkätundersökning som genomförts inom ramen för studien har det visat sig att på nästan alla de teknikområden som täcks av undersökningen har svensk industri under hela efterkrigstiden uppnått eller bibehållit en framskjuten teknisk ställning. Detta har tolkats så att Sverige på allt fler områden har nått den teknologiska fronten under efterkrigstiden. Detta gör att vi inte i samma utsträckning som tidigare kan hämta in det försprång som framför allt USA tidigare hade. Samtidigt har de intervjuer med ledarna för 12 svenska storföretag som också genomförts inom studien entydigt visat att konkurrensen har hårdnat på i stort sett alla områden sedan 1950-talets början. En viktig förklaring är att de länder som tidigare låg långt bakom den teknologiska fronten har närmat sig denna. Den ökade ekonomiska integrationen bland västvärldens industriländer och de nya industriländernas ökade roll i det internationella handelsutbytet har medfört en utjämning av skillnaderna med avseende på bästa tillämpade teknik. Därmed har pris- och kostnadsskillnader trätt i förgrunden på ett helt annat sätt än tidigare och givit de nya industrialiserade länderna väsentligt ökad konkurrenskraft på de gamla industriländernas bekostnad.

Den bild som framträder av den industriella utvecklingen i Sverige under efterkrigstiden kan sålunda sammanfattas på följande sätt. Tendenser till försämrad konkurrenskraft för den svenska industrin började märkas redan på 1950-talet: råvarornas konkurrensläge försämrades från sin historiska höjdpunkt, verkstadsindustrin fick ökad konkurrens i Västeuropa och nya konkurrentländer gjorde sig gällande på arbetsintensiva produkter. Men på grund av det utomor-

Figur 4. Lönsamhet i svensk industri 1870–1976

Källor: 1870–1913: Gårdlund, T, *Svensk industrifinansiering 1830–1913*. Stockholm 1947. 1911–1925: SOU 1929:4, *Svenska aktiebolags balansräkningar 1911–1925*. 1927–1938: Dahmén, E, *Svensk industriell företagarverksamhet*. IUI, Stockholm 1950, 1937–1976: IUI.

dentligt gynnsamma utgångsläge som den svenska industrin hade efter Korea-konjunkturen, var verkningarna inte särskilt kännbara förrän långt senare. Den trendmässiga försämringen bröts markant men temporärt genom den snabba strukturomvandlingen i samband med den västeuropeiska integrationen under 1960-talets första hälft. Därefter fortsatte de negativa tendenserna att göra sig allt mer gällande.

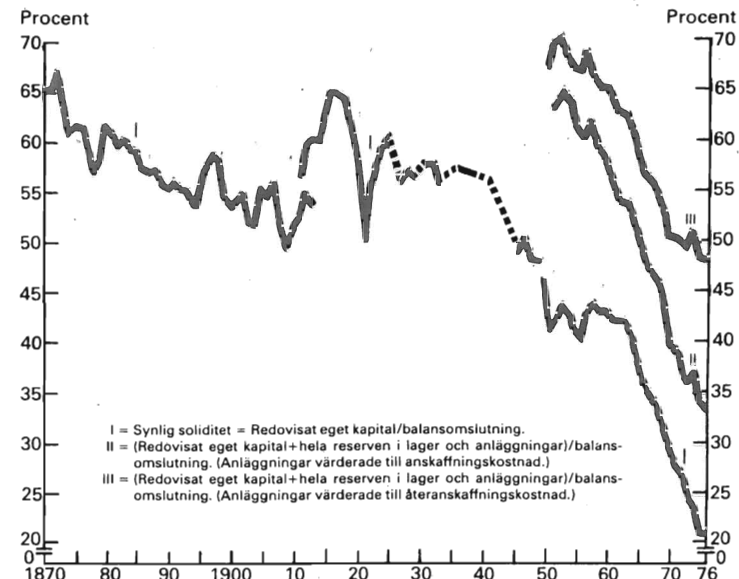
Åren kring mitten av 1960-talet framstår därför som en brytpunkt i den industriella utvecklingen under efterkrigstiden. Fram till 1965 ökade den svenska exportens andel av världsexporten men har sedan minskat, särskilt efter 1973. Etableringen av nya företag inom plast-, metall- och verkstadsindustrierna ökade fram till 1965 för att sedan minska starkt. Antalet fusioner ökade också kraftigt under 1960-talets andra hälft. Industrisystemställningen, som varit konstant 1950–1955 och minskat något 1955–1960, öka-

de åter under 1960-talets första hälft för att sedan åter minska.

Sjunkande lönsamhet och soliditet

Den hårdnande internationella konkurrensen har bla resulterat i sjunkande vinster i förhållande till bruttointäkterna under hela efterkrigstiden. Se figur 4. (Obs att 1977 och 1978 ej är inkluderade i figuren). Om man emellertid sätter vinsten i relation till eget kapital (inkl reserver) blir den negativa trenden klar först om data för 1977–78 inkluderas. Att vinstutvecklingen blir så olika mätt med dessa två mått beror i första hand på att soliditeten samtidigt sjunkit mycket kraftigt. Se figur 5. Det förefaller som om företagen tagit fram dolda reserver i syfte att redovisa oförändrad räntabilitet på eget kapital. Detta synes gälla i första hand 1950-talet och framgår i figur 5 av att de två övre soliditetskurvorna (vilka inräknar samtliga reserver, dvs inte en-

Figur 5. Soliditet i svensk industri 1870–1976 (Eget kapital/totalt kapital)

Källor: 1870–1913: Gårdlund, T, *Svensk industrifinansiering 1830–1913*. Stockholm 1947, 1911–1925: SOU 1929:4, *Svenska aktiebolags balansräkningar 1911–1925*. 1927–1938: Dahmén, E, *Svensk industriell företagarverksamhet*, IUI, Stockholm 1950, 1937–1976: IUI.

bart obeskattade) föll redan under 1950-talet, medan den synliga soliditeten var i stort sett oförändrad fram till 1965. Därefter visar alla soliditetsmått samma negativa utvecklingstendens.

Att soliditeten har sjunkit så katastrofalt utan att det har föranlett någon utförlig debatt förrän de senaste åren hänger förmodligen samman med att företagen hela tiden har väntat sig en fortsatt snabb tillväxt vid måttlig inflation. Behovet av en buffert i form av hög soliditet ansågs därför ha minskat. Sänkt soliditet hade ju också länge vissa fördelar. Så länge räntabiliteten på totalt kapital översteg låneräntan gav nämligen den sk hävstångseffekten positiva bidrag till det egna kapitalets tillväxt och räntabilitet. Sänkt soliditet ökade då hävstångseffekten. När lönsamheten emellertid sjönk så

lägt att den genomsnittliga skuldräntan 1977 och 1978 började överstiga räntabiliteten på totalt kapital, drabbade i stället en negativ hävstångseffekt det egna kapitalet.

En följd av den mycket låga soliditeten har blivit att företagens förmåga att på egen hand bära påfrestningar och utsätta sig för risker avsevärt minskat. En av marknadskrafterna helt styrd utslagning skulle vid dagens lönsamhets- och soliditetsnivå få katastrofala följder. Staten föranleds därför vidta stödåtgärder av olika slag. Det skydds nät som hög soliditet kan erbjuda har på så sätt ersatts av andra, såsom subventioner, kreditgarantier, "mjuka" lån, etc. Detta skydds nät är sannolikt väl så effektivt som en hög soliditet, när det gäller att förhindra utslagning av företag. Det styrs emellertid

mycket litet av de signaler som marknaderna ger och som, om de inte är tillfälliga, återspeglar långsiktiga förändringar i de ekonomiska förutsättningar, vilka man förr eller senare måste anpassa sig till på ett eller annat sätt.

Om man studerar vinstutvecklingen i industrin på branschnivå finner man att vinstmarginalerna sjunkit i de flesta branscher (inklusive verkstadsindustrin) men mest entydigt i gruvindustrin, stålindustrin och varven.

Stora omställningsbehov

Den utveckling som analyserats i studien har visat på stora omställningsbehov i den svenska industriproduktionen. Genom den politik som förts de senaste åren har stora behov av att ersätta gammalt, uttjänt kapital med nytt ackumulerats. Men de försämrade förutsättningarna innebär att en del av det kapital som slås ut inte bör ersättas i samma typ av verksamhet. Om således en stor del av våra råvarusektors bidrag till välfärdsökningen kommer att falla bort i framtiden, behöver andra verksamheter växa väsentligt snabbare än tidigare för att inte tillväxten och därmed utrymmet för välfärdsökning skall krympa. Vi kan helt enkelt inte längre leva på jordbruket; de "naturliga" komparativa fördelarna minskar i betydelse. Vad vi i framtiden måste lita till är de komparativa fördelar vi på olika sätt genom egna ansträngningar kan förvärva. Därvid träder den tekniska kompetensen i vid bemärkelse i förgrunden: "rent" tekniskt kunnande om produkter och processer, organisatoriskt, affärsmässigt kunnande och mark-

nadsföringskunnande – kort sagt, allt som innefattas i begreppet företagareverksamhet.

För att inte vår levnadsstandard i relation till omvärlden skall sjunka behöver konkurrenskraften sålunda förstärkas på mycket bred bas. Den tekniska kompetensen måste förstärkas på de områden (såväl exportinriktade som importkonkurrerande) där vi redan är verksamma samtidigt som den breddas till nya verksamhetsområden. För att en sådan utveckling skall komma till stånd krävs emellertid också att industrins lönsamhet och soliditet förbättras. Detta torde förutsätta att betydligt fler än som nu är fallet upplever en koppling mellan företagets vinster och sin egen trygghet i anställningen. Samtidigt står det emellertid också klart att innan en sådan kompetensförstärkning och vinstförbättring kan komma till stånd och resultera i en kapacitetsutbyggnad, kommer det att gå en ganska lång tid.

Den stora frågan för den svenska ekonomiska politiken just nu är vad som behöver göras, inte bara för att rätta till de misstag som gjorts, utan även för att skapa förutsättningar för och incitament till förnyelse och tillväxt.

Referenser

- Carlsson, Dahmén, Grufman, Josefsson, Örtengren [1979] *Teknik och industristruktur – 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning*. IUI, IVA. Stockholm 1979
- Dahmén, E., [1979] "Varning för utvecklingsoptimism", *Ekonomisk Debatt*, årg 7, nr 1
- Vägar till ökad välfärd*, Betänkande av Särskilda Näringspolitiska Delegationen, Ds Ju 1979: 1